

УДК 332:336

Світлана Плотницька

Svitlana Plotnytska

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

STRATEGY DEVELOPMENT OF DEPRESSED AREAS IN THE CONTEXT OF THE ECONOMIC SUSTAINABLE GROWTH OF THE REGION

Статтю присвячено дослідженню концептуальних основ формування стратегії розвитку депресивних територій з позицій збалансованості зростання економіки регіону.

Виявлено фактори і детермінанти соціально-економічного розвитку депресивних територій та розроблені рекомендації щодо підвищення інноваційної направленості розвитку.

Ключові слова: депресивні території, стратегія розвитку, регіон, інновації, модернізація.

This research paper is devoted to the development of the foundations of strategic development of depressed areas from the standpoint of a balanced growth of the regional economy.

The factors and determinants of social and economic development of depressed areas are identified and recommendations to improve innovation-oriented development are developed.

Keywords: depressive areas, development strategy, region, innovation, modernization.

Постановка проблеми. Забезпечення збалансованості розвитку національної економіки може бути досягнуто лише в разі максимально повного залучення в процеси модернізації та інноватизації економіко-ресурсного потенціалу регіонів. Особливої гостроти дане питання набирає для регіонів, що мають значну деформацію внутрішньорегіональних пропорцій і які характеризуються наявністю в їх складі депресивних територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними науковцями накопичений унікальний досвід досліджень і системного вирішення багатоаспектних проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Стратегічні цілі регулювання міжрегіональних соціально-економічних взаємодій в Україні висвітлені у працях З. Варналія, В. Геєця, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Кравціва, Ю. Макогона, О. Паламарчука, С. Пирожкова, С. Романюка, В. Симоненка, Д. Стеценка, І. Сторонянської, А.С. Філіпенка, В. Чужикова, М. Чумаченка, Л. Шевчук та ін.

Результати дослідження депресивних територій зарубіжними вченими, вивчення світового досвіду подолання депресивності ряду територій, зокрема – долини р. Теннесі, Європейського союзу, Німеччини (Рурського району та земель колишньої ГДР) наводилися в роботах Х. Армстронга, Х. Вінерта, С.Р. Деннісона, В. Зібель, М. Портера, Дж. Тейлора, Р. Хама.

Однак, незакінченість методологічних розробок, безліч розрізнених досліджень регіональної динаміки соціально-економічних процесів в регіонах ускладнюють вирішення завдань формування стратегій розвитку регіонів. Разом з тим, є резерви вдосконалення методології регіонального стратегічного прогнозування та теорії конструювання стратегій перетворення економічного простору периферійних територій з метою забезпечення їх конкурентоспроможності відповідно сучасним реаліям і викликам.

Постановка завдання. Таким чином, метою статті є виявлення проблем та детермінант соціально-економічного розвитку депресивних територій, наукове обґрунтування формування стратегії розвитку депресивних територій України з позицій збалансованого зростання економіки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринкової економіки поряд з позитивними процесами росту ефективності спеціалізації господарств регіонів, проявилися й негативні тенденції до посилення територіальної диференціації соціально-економічного

розвитку. Динаміка обсягу ВРП на одну особу протягом останніх 10 років показує значний розрив між найбільш і найменш розвинутими регіонами України (у 2013 р. це співвідношення склало 6,7 рази) [8]. При цьому має місце сильно асиметричний розподіл регіонів: вищим за середньоукраїнський рівнем ВРП на одну особу характеризуються лише 4 регіони, а нижчим – 23. Таким чином, посилення міжрегіональної асиметрії супроводжується розширенням депресивних територій, що в перспективі загрожує економічній цілісності та економічній безпеці держави.

До депресивних територій України, на наш погляд, відносяться ті території, що характеризується низькими показниками соціально-економічного розвитку, негативною їх динамікою, недосконалою структурою економіки, низьким рівнем життя населення та неспроможністю забезпечити самовідтворення. Більш того, депресивність необхідно розглядати як об'єктивне явище трансформаційної економіки, що визначає особливості еволюції територіальних систем.

Одним із вирішальних факторів, що визначають розвиток інноваційно-активного середовища [14, 16 та ін.] депресивного регіону, відповідно до теорії «дифузії нововведень» є територіальна близькість до так званих «точок зростання». На жаль, в більшості випадків, території, суміжні з «точками росту», є постачальниками ресурсів для промислових центрів. Як показують дослідження, територіальна близькість визначає не інноваційну, а сировинну і транзитну траєкторію розвитку периферійних міст, яка супроводжується міграцією висококваліфікованих кадрів і капіталу в «точки росту» [5].

Моделювання безумовної конвергенції за допомогою моделей Барро і Сала-і-Мартіна підтверджує гіпотезу про відсутність в Україні єдиної для всіх регіонів траєкторії рівноважного зростання [12]. Аналіз взаємозв'язку між темпами росту ВРП та його рівнем дозволяє зробити висновок про конвергентно-дивергентну динаміку розвитку регіонів на протязі останніх 15 років. Причому відносно виражений ефект конвергенції спостерігався в 2001 р. і 2008 р. В 2002, 2005р. спостерігалася конвергенція для регіонів з більш низькими показниками соціально-економічного розвитку. Тобто отримані дані дають змогу зробити висновок про зниження потенціалу економічного росту для регіонів з депресивною динамікою розвитку.

Таким чином, порівняння темпів конвергенції у виділених однорідних групах регіонів з темпами конвергенції для всієї сукупності регіонів дає можливість зробити висновок про наявність кластерної конвергенції і необхідності формування диференційованих стратегій соціально-економічного розвитку для регіонів різних груп.

Таким чином, проблеми формування стратегії збалансованого інноваційного розвитку пов'язані, насамперед, з необхідністю стимулювання модернізаційних перетворень економіки депресивних територіальних утворень, які б забезпечували реалізацію функцій самовідтворення та сталого розвитку.

З точки зору системного підходу ключовими факторами (детермінантами), які визначають потенціал інноваційного розвитку території, є такі:

- наявність ресурсів модернізації, до яких, зокрема відносяться трудові ресурси, інвестиційні ресурси, науково-технічний і інтелектуальний потенціал та ін.
- наявність сприйнятливості соціально-економічної системи регіону (території) до модернізаційних перетворень;
- рівень розвитку соціальної та інноваційної інфраструктури, що забезпечує суб'єкти господарювання необхідними ресурсами (рис. 1).

Наведені фактори мають як позитивний вплив на інноваційний розвиток депресивних територій, так і носять обмежувачий характер.

Аналіз умов і факторів, що визначають здатність депресивних територій до соціально-економічного розвитку на основі інновацій, виконаний на основі моделі національного ромба М. Портера показав їх низьку сприйнятливість до інноваційного розвитку внаслідок нерозвиненості інституційних механізмів, стимулюючих інноваційну активність господарюючих суб'єктів; наявності інфраструктурних дефіцитів; низької якості трудового потенціалу (внаслідок міграції інноваційноактивної частини населення в «полюси зростання» і великої частки людей старшого віку, консервативних у своїх вподобаннях); застарілих (фізично і морально) фондів і технологій; некомпактності забудови; низьких доходів місцевих бюджетів; низького рівня доходів і низького рівня життя. Це призводить до того, що на депресивних

територіях формується інерційний сценарій розвитку економіки, вони в десятки разів відстають від промислово розвинених центрів у своєму розвитку.

Рис. 1. Фактори зростання та обмежуючі фактори інноваційного розвитку депресивних територій

Крім того, важливим позитивним чинником модернізації економіки територій може стати «закріплення» тут інноваційно-активної молоді. На наш погляд, забезпечення інноваційного розвитку економіки депресивної території передбачає визнання молоді основним стратегічним ресурсом. При такому підході принципово важливим базисом є створення умов привабливості цих територій як сфери життєдіяльності.

У комплексі факторів, що визначають залучення та збереження кваліфікованих кадрів, можна виокремити такі: забезпеченість житлом, постійне водопостачання, тепло- та енергозабезпечення; рівень транспортного обслуговування. У зв'язку з цим необхідно забезпечити якісне поліпшення рівня життя населення, включаючи поліпшення житлових умов і комунального обслуговування населення; забезпечення оснащення життєвого простору сучасної транспортної, енергетичної, інженерно-технічної та ділової інфраструктурою; створення необхідних умов для культурного та інтелектуального розвитку молоді.

Не менш важливою умовою, що сприяє формуванню факторів, які мають позитивний вплив на інноваційний розвиток економіки депресивних територій є забезпечення інтеграційних зв'язків різних форм бізнесу, а також науки та бізнесу. Інституційно оформлена взаємодія на взаємовигідних умовах великого та малого бізнесу сприятиме досягненню прийнятного рівня модернізації виробничо-господарської діяльності в більш короткі терміни, забезпечення лідерських позицій територіальної економіки. Важливе значення також має проведення інституційних перетворень, спрямованих на створення зв'язку «наука – бізнес». Практичне вирішення завдання інституціоналізації процесів інтеграції науки та бізнесу бачаться в створенні кластерних структур.

Для ефективної реалізації регіональної політики важливим є введення до поняття кластера його територіальної складової та виокремлення «просторових кластерів», до яких зараховують міжрегіональні, регіональні, транскордонні та локальні кластери [3]. Світова практика формування кластерів має приклади просторових кластерів як за участю владних структур, так і без їхньої участі. На нашу думку, досягнення цілей збалансованого економічного зростання економіки України можливе лише за умови обов'язкової участі

представників органів влади (як державного, так і регіонального рівня) у формуванні міжрегіональних кластерів. Адже, передумови переходу до моделі «просторової кластеризації» формуються насамперед у процесі конкретної взаємодії бізнесу та органів влади, тобто в точках перетину корпоративних, державних і регіональних інтересів.

Проведення кластерної політики з метою усунення асиметричності соціально-економічного розвитку регіонів в Україні зумовлене можливістю розв'язання проблем економічного розвитку депресивних територій через:

- сприяння розвитку та підвищення інноваційного потенціалу малих і середніх підприємств, які в основній масі формують потенціал розвитку цих територій;
- акцент на мікроекономічному підході, що дає змогу враховувати особливості розвитку та розробляти ефективні адресні програми щодо прискорення розвитку та підвищення конкурентоспроможності компаній на базі не успадкованих (природні ресурси тощо, яких може і не бути у відсталому регіоні), а передусім новостворених факторів виробництва (висококваліфікована робоча сила, доступна інфраструктура тощо) та поглиблення кооперації між підприємствами для підвищення продуктивності праці [6];
- реалізацію кластерної політики, яка ґрунтується на ефективній взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, бізнес-структурами та науково-освітніми закладами.

Таким чином, побудова стратегії модернізаційного розвитку депресивних територій передбачає необхідність формування наступних основних етапів:

- розробка та впровадження механізмів, що забезпечують ефективне використання наявного ресурсного потенціалу в інтересах розвитку даної території;
- створення умов для ініціювання та стимулювання модернізації виробничо-господарської діяльності, в тому числі на основі стимулювання інтеграції малого і великого бізнесу у формі кластерних структур;
- формування особливої прошарку інноваційно активного населення – підприємців, які є носіями нововведень і мають активний попит на фактори виробництва;
- створення умов для закріплення інноваційно-активної частини населення, в тому числі через розвиток соціокультурного середовища, підвищення привабливості колишніх шахтарських територій як сфери життєдіяльності.

Крім того, перелік етапів розробки стратегій для депресивних територій та стратегій для регіонів зі стабільним розвитком не повинні співпадати, зміст етапів і рекомендовані методи та інструменти регулювання розвитку регіонів різних типів істотно розрізняються. Логічна схема розробки стратегії соціально-економічного розвитку депресивної території повинна відрізнятися від схеми розробки, яка застосовується в даний час в Україні безвідносно до типу регіону. Відмінністю є додаткові етапи розробки стратегії депресивної території: визначення основних напрямів виходу з депресивності за етапами реалізації стратегії і визначення системи регулювання розвитку території для зниження проявів депресивності.

Використання загальної схеми для всіх типів регіонів призводить до того, що в стратегіях розвитку депресивних територій навіть не ставиться завдання виходу з депресивного стану, зниження негативних його проявів у соціально-економічній сфері.

Таким чином, методологічні відмінності стратегічного управління депресивними територіями полягають у диференціації антикризового управління від управління системами, які стабільно розвиваються (табл. 1) в області визначення цілей, завдань і методів регулювання економічного і соціального розвитку, включаючи динаміку інноваційно-інвестиційної сфери.

При розробці питань ресурсного забезпечення реалізації стратегій розвитку депресивних територій необхідно враховувати не тільки можливості отримання інвестицій з державного бюджету, а й розглядати проблеми інтенсивного використання децентралізованих джерел ресурсів реалізації стратегії регіону як регіональних, так і ресурсів міжрегіонального співробітництва. Вибрані пріоритети мають бути обґрунтовані й підкріплені балансовими розрахунками фінансових, трудових і матеріальних ресурсів.

Таблиця 1. Відмінності в управлінні соціально–економічним розвитком територій

Території стабільного розвитку	Депресивні території
1. Пріоритетність довгострокових цілей і завдань, реалізація масштабних проектів	1. Зосередження уваги на вирішенні поточних проблем розвитку, нестача коштів на розробку масштабних перспективних проектів
2. Залежність короткострокових програм від реалізації стратегічних напрямів	2. Декларативність стратегічних цілей, переважання короткострокових програм регіонального розвитку
3. Створення та розвиток високоефективних виробництв	3. Пошук можливостей запобігання закриття, банкрутства провідних підприємств, кредитування їх під гарантії місцевих органів влади
4. Цілеспрямована робота по формуванню інноваційної системи регіону з метою упровадження сучасних технологій, економії ресурсів і підвищення продуктивності праці	4. Реалізація розрізнених заходів щодо упровадження нововведень, винаходів і технологій в контексті жорсткої економії ресурсів
5. Інвестування довгострокових проектів, які формують дохідну базу місцевого бюджету	5. Подовження термінів реалізації перспективних проектів в силу низької інвестиційної привабливості регіону, у ряді випадків їх «заморожування»
Проведення збалансованої соціальної політики, орієнтованої на підвищення добробуту і якості життя населення регіону до рівня економічно розвинених країн	Здійснення поточних виплат субсидій та пільг населенню на вирішення перспективних завдань розвитку соціальної інфраструктури, створення нових об'єктів якої відбувається в основному за рахунок бюджетних коштів
Динамічне збільшення числа робочих місць	Обмежені можливості збільшення числа нових виробництв в умовах закриття ряду підприємств або скорочення їх виробництва

Для формування інституційних умов залучення депресивних територій в процеси інноваційного розвитку пропонується: виокремлення в Програмах соціально-економічного розвитку регіону як стратегічний орієнтир завдань досягнення збалансованості регіональних відтворювальних систем; цільове фінансування проектів модернізації економіки депресивних територій (досвід Великобританії з розвитку депресивного регіону вугільних шахт і металургії на основі формування електронного кластера (Уельс), досвіду Канади в реалізації програм розвитку депресивного району провінції Онтаріо на основі інновацій та упровадження високих технологій (проект «Ніагара»)); застосування концесій у вирішенні проблем розвитку транспортної та соціальної інфраструктури; розвиток системи підвищення кваліфікації у сфері інноваційного менеджменту та промислових інновацій; підвищення інформаційної грамотності підприємців та населення; створення системи кредитування на пільгових умовах інвестиційних проектів модернізації обладнання та технологій; надання пільг з податку на майно бізнесу, який здійснює модернізацію фондів і технологій; стимулювання молодіжного підприємництва, в т.ч. через надання безвідсоткових кредитів. Таким чином, можемо зробити висновок, що в сучасних умовах модернізація економіки депресивних територій стає можливою на основі залучення їх економіко–ресурсного потенціалу в інноваційно орієнтовані територіально-виробничі кластери, що формуються на основі інтеграції великого і малого бізнесу. Розвиток економіки депресивних територій може відбуватися в результаті дифузії інновацій в напрямку «наздоганяючого» розвитку, що виражається в процесах заміщення, технологічних і продуктових нововведеннях, появі нових підгалузей. Інтеграція бізнесу в межах інноваційно орієнтованого територіально-виробничого кластеру розглядається як передумова для стимулювання інноваційної активності господарюючих суб'єктів, що входять до його складу.

Література

1. Барановський М. О. Депресивність регіонів України / М. О. Барановський // Теорія та практика досліджень : Зб. наук. пр. викладачів природничо-географічного ф–ту.– Вип.1.– Ніжин, 2006.– С. 74 – 81.
2. Герасимчук З. В., Галушак В. Л. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації : Монографія. / З. В. Герасимчук, В. Л. Галушак. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 248 с.
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Уч. для вузов – 3–е изд. / А.Г. Гранберг – М. : ГУВШЭ, 2003. – 495 с.

4. Заставний Ф. Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічні, екологічні, демографічні) / Ф. Д. Заставний. – Львів, 2006. – 348 с.
5. Лук'яненко Д. Суперечності та асиметрії глобалізації в євроінтеграційному контексті. Луцишин З. Співробітництво України з Європейським Союзом: валютно-фінансовий аспект. Хорошаєв Є. Гармонізація податкових систем в ЄС // Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей : Монографія. [Текст] За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, В.І. Чужикова. – К. : КНЕУ, 2007. – 544 с. – ISBN 978–966–450–016–3.
6. Матвеева Л. Г., Чернова О. А. Моделирование процессов управления ресурсными потоками в целях развития периферийных территорий // TERRA ECONOMICUS. – 2013. – №3.
7. Новикова А.М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3–4. – С. 115.
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України : Режим доступу – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 25 червня 2009 року № 1562 – VI / Відомості Верховної Ради України. www.rada.gov.ua.
10. Проблеми і шляхи розвитку депресивного регіону (на прикладі областей Поліського економічного району) / За ред. М. І. Карліна. Луцьк : РВВ “Вежа”, 2006. – 245 с.
11. Тарасевич В. М. До методології дослідження депресивних регіонів / В. М. Тарасевич. Регіональна політика в Україні – Соціально-економічне дослідження в перехідний період. – Львів : Інститут регіональної економіки НАН України, 2005. Вип. 2. – С. 470–478.
12. Харламова О. Г. Ефекти конвергенції / дивергенції у регіональному інвестиційному кліматі України/ О. Г. Харламова // Фондовий ринок. – 2009. – №17. – С. 36–40.
13. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія. [Текст] – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с. – ISBN 978–966–483–123–6
14. Шевчук Я. В. Депресивні територіальні суспільні системи: критерії визначення та напрями санації (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).– Львів, 2008.– 133 с.
15. Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective //Cambridge Journal of Economics. – 1995. – Vol.19. – №1.
16. Hirooka M. Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective. Cheltenham, UK. – Northampton, MA: Edward Elgar, 2006.

References

1. Baranovs'kyi M. O. Depresyvnist' rehioniv Ukrayiny // Teoriya ta praktyka doslidzhen': Zb. nauk. pr. vykladachiv pryrodnycho-heohrafichnoho f-tu.– Vyp.1.– Nizhyn, 2006.– S. 74 – 81.
2. Herasymchuk Z. V., Halushchak V. L. Polityka rozvytku problemnykh rehioniv: metodolohichni zasady formuvannya ta realizatsiyi: Monohrafiya. – Luts'k: Nadstyr"ya, 2006. – 248 s.
3. Hranberh A. N. Osnovy rehyonal'noy ekonomyky: Uch. dlya vuzov – 3–e yzd./A. N. Hranberh – M.: HUVShЭ, 2003. – 495 s.
4. Zastavnyy F. D. Problemy depresyvnosti v Ukrayiny (sotsial'no-ekonomichni, ekolohichni, demohrafichni) / F. D. Zastavnyy. – L'viv, 2006. – 348 s.
5. Luk"yanenko D. Superechnosti ta asymetriyi hlobalizatsiyi v yevrointehratsiynomu konteksti. Lutsyshyn Z. Spivrobotnytstvo Ukrayiny z Yevropeys'kym Soyuzom: valyutno–finansovyy aspekt. Khoroshayev Ye. Harmonizatsiya podatkovykh system v YeS // Spil'nyy yevropeys'kyy ekonomichnyy prostir: harmonizatsiya meharehional'nykh superechnostey: Monohrafiya. [Tekst] Za zah. red. D.H. Luk"yanenka, V.I. Chuzhykova. – K.: KNEU, 2007. – 544 s. – ISVN 978–966–450–016–3.
6. Matveeva L.H., Chernova O.A. Modelyrovanye protsessov upravlenyya resursnyy potokamy v tselyakh razvytyya peryferyynykh terrytory // TERRA ECONOMICUS 2013. #3.
7. Novykova A.M. Depresyvnii terytoriyi: yevropeys'kyy dosvid ta problemy Ukrayiny // Stratehichna panorama. – 2000. – # 3–4. – S. 115.
8. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrayiny// Rezhym dostupu – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro stymulyuvannya rozvytku rehioniv"vid 25 chervnya 2009 roku # 1562 – VI / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. www.rada.gov.ua.

10. Problemy i shlyakhy rozvytku depresyvnogo rehionu (na prykladi oblastey Polis'koho ekonomichnoho rayonu) / Za red. M.I. Karlina. Luts'k: RVV "Vezha", 2006. – 245 s.
11. Tarasevych V.M. Do metodolohiyi doslidzhennya depresyvnykh rehioniv / V.M. Tarasevych. Rehional'na polityka v Ukrayini – Sotsial'no-ekonomichne doslidzhennya v perekhidnyy period. – L'viv: Instytut rehional'noyi ekonomiky NAN Ukrayiny, 2005. Vyp. 2. – S. 470–478.
12. Kharlamova O.H. Efekty konverhentsiyi / dyverhentsiyi u rehional'nomu investytsynomu klimati Ukrayiny/ O.H. Kharlamova // Fondovygy rybok. – 2009. – #17. – S. 36–40.
13. Chuzhykov V.I. Hlobal'na rehionalistyka: istoriya ta suchasna metodolohiya: Monohrafiya. [Tekst] – K.: KNEU, 2008. – 272 s. – ISBN 978–966–483–123–6
14. Shevchuk Ya. V. Depresyvni terytorial'ni suspil'ni systemy: kryteriyi vyznachennya ta napryamy sanatsiyi (Seriya «Problemy rehional'noho rozvytku»). – L'viv, 2008. – 133 s.
15. Freeman S. The National System of Innovation in Historical Perspective // Cambridge Journal of Economics. 1995. Vol.19. #1.
16. Hirooka M. Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective. Cheltenham, UK. – Northampton, MA: Edward Elgar, 2006.

Плотницька Світлана Іванівна, к.е.н., доцент

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Стаття надійшла до редакції 18.04.2014